International Journal of Jyotish Research
(वेदचक्षु)

ISSN: 2456-4427
Impact Factor: RJIF: 5.11
Jyotish 2021; 6(1): 117-119
© 2021 Jyotish
www.jyotishajournal.com
Received: 06-11-2020
Accepted: 16-12-2020

डॉ. आलोक शर्मा
सहायक आचार्य ज्योतिष, राजकीय महाराज
आचार्य संस्कृत महाविद्यालय,
गाँधीनगर, जयपुर, राजस्थान, भारतः।

Correspondence
डॉ. आलोक शर्मा
सहायक आचार्य ज्योतिष, राजकीय महाराज
आचार्य संस्कृत महाविद्यालय,
गाँधीनगर, जयपुर, राजस्थान, भारतः।

सामूहिकघटनाक्रमे ग्रहनक्षत्रयोः भूमिका

डॉ. आलोक शर्मा

सारांश
कालेस्मिन् सामूहिकघटना बहुधा श्रूयन्ते, यत्र प्राणिनां महती क्षतिर्भवति, तासां घटनानां ज्यौतिषं मूलं किमिति ज्ञातुम् असौ विचार: प्रस्तूयते, अर्थात् किम् तासां घटनानां मूलं ग्रहनक्षत्रयो: विशिष्टा स्थितिरस्ति, अस्ति चेत् तां ज्ञात्वा घटनानां निवारणोपाया अपि कल्पयितुं शक्यन्ते, अयमत्र विषय: ।

कूट शब्द: ज्यौतिषं, सूर्यादिग्रहाः, शुभाशुभफलनिर्धारकाः, ग्रहनक्षत्राणि, संहितावाङ्गमये, संवत्सरे, शकुनाः, पञ्चभूतानां, संहितावाङ्गमये, उत्पातोनामानिष्टकारक।

प्रस्तावना

यथा सूर्यादिग्रहाः मानवोपरि शुभाशुभफलनिर्धारकाः तथैव समष्टिरुपेण सामूहिक-घटनाक्रमेऽपि ग्रहनक्षत्राणि प्रभावकारकाः वर्तन्ते । त्रिस्कन्धज्योतिषस्य संहिताभागे समष्टिरूपेण ग्रहनक्षत्राणां व्यापक प्रभावं विचारयन्ते । सृष्टिक्रमे चराचरदृश्यमान-स्थूलसृष्ट्योत्पत्तिकारकाः सूर्यादिग्रहाः । ते सूर्यादिग्रहाः प्रत्येकं सूक्ष्मातिसूक्ष्मकणेऽपि पञ्चभूततत्त्वरूपेण स्थिताः । यथा पाराशरेण –

"अथ ब्रवीमि ते पञ्चमहाभूत प्रभां द्विज।
यज्ज्ञानतो ग्रहाणां विद्यमाना ज्ञायते दशा ।।
भौम्यादयोग्निभूम्याका-शाबुवाताधिपाः स्मृताः ।
बलानुसारं खेटानां भूतानां फलमीरितम् [1]" ।।

भौम-बुध-गुरु-शुक्र-शनैश्चरक्रमेण "अग्नि-भूमि-आकाश-जल-वायु" तत्त्वानामधिपतयः स्वीकृताः । पुनः चन्द्रश्जलात् सूर्याग्नितत्त्वाधिपतिः । पञ्चभूतात्मकं सृष्टिमिदं सूर्यादिग्रहाणां प्रभावेण शुभाशुभफलग्राह्यम् ।
यथा – शरीरस्थवातपित्तकफजनित त्रिदोषस्य साम्यवस्थायां शरीरस्यारोग्यता तद्विपरीतास्वस्थतां दृश्यन्ते, तथैव प्रकृत्यां पञ्चभूतानां साम्यवस्थायां शुभफलमसन्तुलितावस्थायां तद्विपरीतमशुभफलं विचारयन्ते । तद् शुभाशुभविकारं "अद्भुत" नामाख्यः संहितावाङ्गमये । यथा –

अभूतपूर्वं पूर्वं जायतेऽन्यथा ।
तद्भुतमिति प्रोक्तं नैमित्तं स्यान्निमित्तजम् [2]" ।।

अभूतं यल्लोकस्य पूर्वं भवति पूर्वं च यदन्यथा भवति तदद्भुतम् । तच्च द्विविधम् नैमित्तम् । तच्छुभाशुभसूचकम् । तच्चद्विविधम् - शुभाशुभसूचकः । शुभशकुनम् । अशुभमोत्पातञ्चा [3] ?

अथोत्पातविवेकः -

"प्रागविनाशाय सम्प्रोक्तो योऽत्रोत्पात इति स्मृतः ।
उद्वेगकारिमर्त्यानां यदप्रीतिविवर्धनम् ।।
अहितत्वादनिष्टत्वाच्छब्दाः पर्याय वाचकाः [4]" ।।

अहितकारकाः, अनिष्टकारकाः, विनाशकारकाः इत्येता पर्यायवाचकाः। उत्पातोनामानिष्टकारको।

अथ शकुनविचारमाह -

"अन्यजन्मान्तर कृतं कर्म पुंसां शुभाशुभम्।
यत्तस्य शकुनः पाकं निवेदयति गच्छताम्॥
ग्रामारण्याम्बु भूव्योमद्युनिशोभयचारिणः।
रुतयातेक्षिताकक्तेषु ग्राह्याः पुंस्त्रीनपुंसकाः [5]" ॥

पुंसां पुरुषाणामन्यजन्मान्तरकृतं शुभाशुभकर्मं तस्य यत्पाकफलं शुभफलं तच्छकुनानि निवेदयति । शकुनाः केचिद् ग्रामभवाः, वनचराः, जलचारिणाः, स्थवासिनाः, व्योमचराः। एतेषां शुभचेष्टवाणदृष्टिः शुभसंकेतप्रदायकाः शकुनमिति।
एतेषां शकुनोत्पातनिर्धारकाः ग्रहनक्षत्रादि वर्तन्ते। भचक्रस्थग्रहाणां शुभाशुभस्थिति-वशात् शुभाशुभफलं निर्धार्यते।

यथा - वर्षेशवशात् शुभाशुभफलकथनम् -

"वर्षाधिपा अशुभदा दिनकरतनय प्रभाकरमहीजाः।
क्षुच्छस्त्रदहनतस्कर रोगभयावृष्ट्यः प्रोक्ताः॥
शेषाणामतिशुभदं शोभनकनकान्नवारि सम्पूर्णा।
भवति वसुधा क्रियावॉल्लोकश्च नृपाः स्वभावस्याः [6]" ॥

यदा शनैश्चरभौमसूर्याः वर्षेशः तर्हि - अशुभफलप्रदायकाः । राष्ट्रे क्षुधाभयम्, अग्निभयम्, चोरभयम्, रोगव्याधिः, अवृष्टिर्दृश्यते । तद्विपरीतं चन्द्र-बुध-शुक्र-गुरुर्वाधिपत्ये शुभकारको वर्तन्ते। धरास्वर्णयुक्ता, अन्नयुक्ता, जलयुक्ता दृश्यते। जनाः क्रियावानशालिनाः राजा लोकरञ्जकः दृश्यते।

वर्षेशसूर्य फलमाह -

"सर्वत्र भूर्विबलशस्यवती वनानि,
दैवाद्विभक्षयिषुदांष्ट्रि समावृतानि।
स्पन्दन्ति नैव च पयः प्रचुरं स्रवन्ति,
रुग्भेषजानि न तथाऽतिबलान्वितानि॥
तीक्ष्णं तपत्यदिजितः शिशिरेऽपि काले,
नात्यम्बुदा जलमुचोऽचलसन्निकाशाः।
नष्टप्रभर्क्षगणशीतकरं नभश्च,
सीदन्ति तापस कुलानि सगोकुलानि [7]" ॥

दिनकरस्य संवत्सरे वासे दिवसे वा ईदृशानि फलानि भवन्ति। सर्वत्रधान्यानामल्पता, सर्पसूकरादियुतवनेषु जलस्याभावः, रोगनाशार्थे औषधीनामभावः, शिशिरकालेऽपि सूर्यतापः, अवृष्टिः भचक्रेऽपि तेजोऽयावः दृश्यते।

वर्षेशचन्द्रमाह –

"व्याप्तं नभः प्रचलिताचलसन्निकाशै,
र्व्यालाञ्जनालिगवलच्छविभिः पयोदैः।
गां पूरयद्भिरखिलामु मलाभिरद्भि,
रुत्कण्ठितेन गुरुणा ध्वनितेन चाशाः॥
तोयानि पद्मकुमुदोत्पलवन्यतीव,
फुल्लद्रुमाण्युपवनान्यलिनादितानि।
गावः प्रभूतपयसो नयनभिरामा,
रामा रत्तैरविरतं रमयन्ति रामान् [8]" ॥

शीतरश्मेः सम्वत्सरे मासे दिवसे होरायाम् ईदृशानिफलानि भवन्ति। मेघाः आकाशे व्य दृश्यते । जलजामुतातडागाः, कुसुमयुक्तोपवनानि, प्रफुल्लितवृक्षाः, कामधेनुगावः, धनधान्यपूरितक्षेत्राणि, श्रेष्ठयज्ञकर्मकराः राजानः दृश्यन्ते।

वर्षेशभौमफलमाह –

"वातोद्धतश्चरति वह्निातिप्रचण्डो।
ग्रामान वनानि नगराणि च सन्दिधक्षु॥
हहिति दस्युगणवातहता रटन्ति।
निःस्वीकृता विपशवो भुवि मर्त्यसङ्घा [9]" ॥

अङ्गारकस्य वर्षे मासे दिवसे वा प्रचण्डाग्निकोपः, दुर्भिक्षः, चौरपीडितजनानां कोलाहलं, वज्रपातोत्पातानि, अर्धमरतः राजानः दृश्यन्ते।

अथ बुधफलमाह –

"मायेन्द्रजाकुहककाकरनागराणां,
गान्धर्वलेख्यगणितास्त्रविदां च वृद्धिः।
पिप्रीषया नृपतियोऽद्भुतदर्शनानि,
दित्सन्ति तुष्टिजनानि परस्परेभ्यः [10]" ॥

बुधस्य वर्षे मासे दिवसे होरायां वा व्यापारिकसंस्थानामुन्नतिं, गणितज्ञानां सौहृदं, कृषिकर्मोन्नतिं, वेदपाठकाः, प्रज्ञानुपालक राजानः दृश्यन्ते।

अथ गुरुफलमाह –

"ध्वनिरुच्चरितोऽध्वरे घुगामी,
विपुलो यज्ञमुषां मनांसि भिन्दन्।
विचरख्यनिशं द्विजोत्तमानां हृद्वय,
आनन्दकरोऽध्वरांशभाजाम् [11]" ॥

सुरराजगुरोः शोभने वर्षे मासे दिवसे वा यज्ञकर्माः, बहुधान्याः, वेदध्वनिः, धनधान्यचतुष्पदादि युक्ताधरित्री, परिपुष्टमेद्याच्छादिताकाशाः, जलपूरिततडागाः, नघाः, प्रजापालकराजानः दृश्यन्ते।

अथ शुक्रफलमाह –

"शालीक्षुमत्यपि धरा धरणीधराभ -
धाराधरोज्झितपयः परिपूर्णवप्रा।
श्रीमत्सरोरुहताम्बुतछज्ञगकीर्णा,
योषेव भात्यभिनवाभरणोज्ज्वनाङ्गी [12]" ॥

शुक्रस्य वर्षे मासे दिवसे वा जलपूरितधरित्रि, परिपूर्णतडागाः, नघः, विविधवर्ण-युक्ताक्षेत्राणि, आनन्दयुताः, सज्जनाः, सर्वतकामासक्ताः दृश्यन्ते।

अथशनैश्चरफलमाह –

"उद्वत्तदस्युगणभूरिरणाकुलानि,
राष्ट्राण्यनेक पशुवित्तविनाकृतानि।
रोरुयमाणहतबन्धुजनैर्जनेश्च,
रोगोत्तमाकुलकुलानिं बुभुक्षया च॥
मारुग्वणैकविटपं च धरातलं घौ,
नष्टार्कचन्द्रकिरणातिरजोऽवनद्या।
तोयाशयाश्च विजलाः सरितोऽपि तन्व्यः [13]" ॥

दिनकरसुतस्य वर्षे मासे दिवसे वा धनधान्यभावः, शुद्राः व्याकुलराष्ट्राः, मेद्यरहिताकाशः, निर्जलतडागाः, अल्पवर्षा दृश्यन्ते। ऋक्षाः - तारकानां समूहाः। तारकानां पृथक्-पृथक् सम्मिलित वा विभिन्नशुभफलानि दृश्यन्ते।

यथा पाराशरेण -

अथर्क्षोपसर्गाः। अयथावघोगञ्चमसः सूर्यानुप्रवेशो ग्रहोदयास्तमयो रश्मिसंसर्गः। स्थानचारः परिवेषोल्काभियातो रश्मिहानिर्विवर्ण्यमिति । तेषां तारावयवशः

पृथक्पृथक फलमुपदेश्यामः । ऋक्षाणां पीडोदयास्तग्रहमेलने, परिवेषोत्पातो, रश्मिहानिर्वा दृश्यते।

अथनक्षत्र शान्तिकथनमाह - अत्रानुक्तविशेषशान्तिषु नक्षत्रोत्पातेषु प्रभूतकनकान्नगो महीदानादिका सामान्यशान्तिकफलगुरुलाद्यवमवगम्य कर्त्तव्या। ऋक्षाणामोत्पातजनितानुपातानुसारेण गो-भूम्यादिदानेन शान्तिर्विधेयाः । तादृशमेव-सूर्यादिग्रहाणामशुभत्वेन गौ-भूम्यादिदानेन, वेदोक्तकर्मकाण्डादि सम्पादनेन वा सूर्यादिग्रहाणां शान्तिः भवतीत्यर्थः।

संदर्भ

1ण बृहत्पाराशरहोराशास्त्र . 76ध्1.2
2ण अद्भुतसागरेए उपोद्घात पृण . 7
3ण अद्भुतसागरेए उपोद्घात पृण . 7
4ण अद्भुतसागरेए उपोद्घात पृण दृ 8
5ण बृहत्संहिता . 86ध्5.6
6ण अद्भुतसागरे रव्यादिवर्षाद्भुतावर्तःए पृण . 376
7ण बृहत्संहिता दृ 19ध्1.2
8ण बृहत्संहिता . 19ध्4.5
9ण बृहत्संहिता . 19ध्7
10ण बृहत्संहिता . 19ध्10
11ण तथैव दृ 19ध्13
12ण बृहत्संहिता . 19ध्18
13ण तथैव दृ 19ध्19.20